

Російське письменство на сторінках «Щоденника» Пантелеймона Куліша

У статті проаналізовано щоденникові записи П. Куліша під час його перебування в Петербурзі (1946–1947 рр.) під опікою відомого поета і критика П. О. Плетньова, який сприяв уходженню Куліша в літературне середовище столиці. На основі записів щоденника як важливого автобіографічного джерела простежено генезу творчих пошуків автора вказаного періоду, з іншого боку – представлено літературну атмосферу Петербурга пушкінського часу, наповнену живими дискусіями й розмовами, у яких звучали імена Гнедича, Дельвіга, Жуковського, Пушкіна, Рилєєва та ін. Відзначено позитивний вплив спілкування Куліша з російськими культурними діячами доби.

Ключові слова: щоденник, літературний Петербург, самовдосконалення, творчий пошук, документ, оцінка, враження, запис.

Постановка наукової проблеми та її значення. За останні десятиліття в літературний обіг уведено чимало архівних та малодоступних матеріалів із життя П. Куліша, які сприяють повноцінному вивченню його багатогранної діяльності. До них належить «Щоденник. 1845–1848», який видала 1993 р. Академія наук України в рамках Державної програми. Як зауважує упорядник С. М. Кіржаєв, оригінальних записів автора не вдалося знайти, тож було використано наявні в архівах копії, зокрема підготовлений до друку С. Єфремовим 1919 р. машинописний текст, який так і не побачив світ, та рукописні версії, зроблені дружиною письменника Г. Барвінок [2].

У щоденнику висвітлено невеликий, проте важливий період становлення П. Куліша як особистості та письменника, котрому випала місія бути одним із провідників культурного поступу українців, при цьому викликати найбільш суперечливі оцінки сучасників та наступників. Власне, записи Куліша про себе самого якнайкраще допомагають зрозуміти такий парадокс. Зі слів С. Єфремова, у щоденнику «Куліш подає чимало такого, що найкраще пояснює його духовну вдачу; зраджується з такими інтимними думками й переживаннями, що дозволяють зазирнути йому в самий глибокий душ і викрити ті зародки духовних імпульсів, що зробили Куліша таким, як маємо: великого працівника на ниві українського відродження, та разом і супротивними почуттями, які роздирали його на частки й спричинилися до його жорстокої життєвої драми» [1, с. 10].

Аналіз досліджень цієї проблеми. До щоденника Куліша вже зверталися перші біографи та дослідники його творчої спадщини, зокрема О. Дорошкевич, С. Єфремов, В. Петров, В. Шенрок, проте досі не створено жодної розвідки, матеріал якої поставав би предметом спеціального вивчення. Актуальний в аспекті вказаної проблеми – докладно представлений у документі петербурзький період із 28.12.1845 до початку грудня 1846 р., коли Куліш мешкав у відомого критика, редактора журналу «Современник», ректора Петербурзького університету академіка П. О. Плетньова, перебуваючи в епіцентрі дискусій і розмов, що стосувалися морально-етичних та естетичних проблем доби. Тож щоденник розкриває, з одного боку, психологію, світоглядно-ціннісні орієнтири автора, з іншого – передає тогочасну літературну атмосферу Петербурга, що надихала жадібно до знань та сповнену амбіцій романтичну натуру Куліша. Ці два складники як невід’ємні та взаємодоповнювальні зумовлюють мету статті, що полягає у висвітленні російського письменства пушкінського часу очима молодого П. Куліша – неординарної особистості, спосіб мислення якої позначився на доборі та інтерпретації описаних подій і явищ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Приїзд Куліша в Петербург спричинений його призначенням на посаду старшого вчителя російської словесності в одній із гімназій та лектора російської мови для іноземних слухачів університету за рекомендацією М. Юзефовича – давнього приятеля П. Плетньова. На той час він був уже добре обізнаний не лише з українською і російською, а й із європейською літературами, знав декілька іноземних мов, у його доробку була низка оповідань, поема «Україна», історичний роман «Михайло Чарнышенко», російськомовна версія «Чорної ради», що друкувалася в журналі «Современник». Знайомство з Плетньовим – відомим поетом і критиком, надзвичайно порядною і чуйною людиною – стало для Куліша важливим етапом у його літературних пошуках. Академік виявляв до автора «Чорної ради» щирі прихильність, сприяв усім починанням, був опікуном і мудрим порадиником, навіть мав намір згодом передати йому журнал «Современник», про що є запис у щоденнику [3, с. 17].

Фактично Плетньов замінив Кулішеві батька, з яким у того не склалися довірливі стосунки. Російський критик добре розумів важливість протекції для утвердження молодого таланту. В одній із розмов він сказав: «Я Вам завидовал, что Вы нашли в столице такого человека, как я. Со мною в молодости было совсем иначе. Я прожил несколько первых лет в Петербурге один, без друзей и покровителей, в совершенном ничтожестве» [3, с. 30]. Куліш, натомість, високо ставив авторитет наставника й по-справжньому дорожив його думкою. Його ім'я в щоденнику згадане майже на кожній сторінці й завжди в позитивному сенсі. Так, у першому записі від 28 грудня 1845 р. читаємо, що Петро Олександрович вислав Кулішеві два примірники «Современника» за 1936 р., які спеціально придбав у когось для нього; що Куліш хоче порадитись про окремі уривки «Чорної ради»; що ректор порекомендував йому прийти на урочисте засідання Академії наук і т. д. Тут таки дізнаємося про захоплення Плетньова старою англійською повістю «Из записок бедного Вельчирского священника» (лягла в основу роману О. Голдсмита «Вейкфільдський священник» [3, с. 66]), яку він перечитує по три рази на рік і жодного разу без сліз [3, с. 10]. І саме цей твір, випадково знайдений у кабінеті критика, утверджує Куліша в намірі вести щоденник, щоб заносити туди «деякі свої думки». Якщо щирого Плетньова зворушує до сліз описана у творі ситуація, то молодого Куліша, сповненого високої мети, спонукає до вдосконалення та самовиховання. Саме в цьому бачить Куліш призначення щоденника. Недаремно епіграфом до нього вибирає цитату із вищезгаданої повісті: «Мне очень приятно, что с некоторых времен продолжаю этот дневник. Каждому человеку надобно бы вести такой. От себя научаемся больше, нежели из всех учених книг» [3, с. 12]. Ці слова стають лейтмотивом щоденника й девізом життя автора, позначають стиль та оповідну манеру записів. Як зазначає С. Єфремов, у документі бачимо Куліша таким, «яким він хотів бути, яким хотілося йому здаватися. І не тільки перед іншими людьми, а й перед самим собою». Плетньов в аспекті окреслених Кулішем завдань належить до кола людей, із якими потрібно спілкуватися, щоб досягти досконалості [1, с. 17], на відміну від тих, які не є рівними за розумовими здібностями, тому їх краще уникати.

Завдяки Плетньову український письменник мав нагоду познайомитися з відомим лінгвістом та істориком літератури академіком Я. К. Гротом, коли той гостював у свого товариша. Ідеаліста Куліша, зосередженого на благородстві мети, вражають не так лінгвістичні здібності вченого, як високоморальний і правильний спосіб життя, підкорення «всього себе законам розума» [3, с. 13], він прагне знайти в Гроті споріднену душу, порівнюючи його з польським прозаїком та істориком М. Грабовським. Проте коли академіки висловлюють незадоволення поїздкою молодшого брата по перу в Сергієвський монастир замість відвідин літературного гуртка, це викликає у глибоко релігійного Куліша християнський супротив, що межує з розривом стосунків [3, с. 17], при цьому найбільше обурення спричинюють аргументи Грота проти чернецтва. Важливої інформації про лінгвіста надалі в щоденнику не знайдено. Щоправда, коли Плетньов (запис від 20 вересня 1846 р.) ставить Куліша в один ряд із собою і Гротом, сказавши: «Мы трое разумеем один другого и знаем, что делаем», в автора це викликає приємні емоції, він з теплою відгукується про свого метра, називає скарбом, дивується свіжості, силі та ніжності його душі [3, с. 29].

Поруч із Плетньовим у щоденнику часто згадане ім'я О. С. Пушкіна. У цьому теж немала заслуга академіка, якого єднала з поетом тісна дружба і співпраця в журналі «Современник». Саме Плетньову присвячено роман у віршах «Евгений Онегин». На літературних вечорах чи у приватних розмовах Петро Олександрович ділився своїми роздумами щодо генія Пушкіна, розповідав цікаві випадки з його життя, а Куліш фіксував усе на сторінках щоденника (наприклад, історія виникнення назви «Арзамас», стосунки Пушкіна і Гнедича [3, с. 37] тощо). Усвідомлюючи унікальність інформації, Ганна Барвінок напередодні ювілею російського поета запропонувала петербурзькому видавцеві О. С. Суворіну опублікувати матеріали, проте в мовчазній формі документ повернули [2, с. 6]. Окрім спогадів Плетньова, Куліш цитує уривки з творів Пушкіна, висловлює щире захоплення його талантом, знаходить суголосні з власними душевні інтонації. Так, у записі від 1 січня 1846 р., перечитавши пізню лірику Пушкіна, Куліш з пафосом занотує: «Как глубоко отверзлась разумению всего сущего в мире душа Пушкина!» [3, с. 15]. Він наводить рядки з віршів «Странник», «Отцы пустинники і жени непорочны», порівнює свій внутрішній стан з описаним поетом, його тішить, що іде шляхом, «на который и он под конец жизни обратился» [3, с. 16]. В іншому випадку (запис від 29 грудня 1845 р.), нарікаючи на нудну атмосферу благодійного жіночого вечора, організованого О. О. Шимовою – редактором дитячого журналу «Звездочка», він занотує куплет з «Евгения Онегина» (частина XLVIII, розділ 7), у яких передані враження Тетяни від марних розмов на світських балах [3, с. 13–14]. Зазначимо, що наприкінці 40-х рр. під впливом Пушкіна Куліш і сам взявся за написання авто-

біографічного віршованого роману під назвою «Евгений Онегин нашего времени», у центрі уваги якого – молодий український пан, розчарований життям, сповнений зневаги та іронії до сучасного суспільства. Проте, за порадою П. Плетньова, письменник залишив твір на першій частині й більше до нього не повертався, але факт звернення до пушкінської теми – свідчення і складних душевних перипетій молодого Куліша, і його авторських амбіцій, що живилися інтелектуально-ліберальною атмосферою тогочасного Петербурга.

Чимало рядків у щоденнику присвятив Куліш близькому товаришу Пушкіна В. Жуковському, якого Плетньов добре знав і перед талантом якого схилився. Як записано Кулішем зі слів наставника від 28 вересня, «Жуковский воспитал его душу [...] ввел его в святыню поэтических помыслов и чувств [...] и если б не было Жуковского, он не знал бы истинного счастья в жизни» [3, с. 32]. Твори поета часто звучать на літературних вечорах Плетньова. Він зачитує вголос п'єси «Замок Смальгольм», «Теон и Эсхил», «Нормандский обычай», особливо любить останню, яка «свежестью своей поэзии доставляет ему наслаждения новые, неиспытанные» (запис від 10 жовтня [3, с. 36]). Враження та оцінки свого наставника Куліш репрезентує як універсальні й вічні, водночас такі, що абсолютно суголосні з його власними. У такому ж руслі з розповідей і позицій Плетньова представлені в щоденнику епізоди із життя К. Рилєєва, М. Гнедича, А. Дельвіга – письменників, які відійшли в інший світ, проте продовжували жити в душах і свідомості тих, хто їх безпосередньо знав. Як і раніше, вони були невід'ємною частиною літературного життя, про них говорили, з них добродушно кепкували, черпали в них насагу.

Висновки. Атмосферу російського письменства пушкінської доби Кулішу вдалося передати завдяки активному і творчому спілкуванню з П. Плетньовим і його оточенням, а також ґрунтовній літературній обізнаності та глибокому розумінню ролі й місця явищ, про які писав. Підтвердження цього – запис роздумів письменника на могилі М. Карамзіна від 18 серпня: «...О Карамзин, если бы души усопших имели влияние на живых, я бы молил тебя уделить мне огня из твоего тихого, неугасяемого светильника, при котором ты совершил свое земное странствование!» [3, с. 28]. У цих словах, незважаючи на деякий пафос, – справжній Куліш, що свідомо вибрав шлях служіння справі національного відродження. Перебування в середовищі російських культурних діячів не лише не стало на заваді благородних намірів Куліша, а тільки зміцнило їх, збагативши творчий та духовний потенціал письменника.

Джерела та література

1. Єфремов Сергій. Кулішів щоденник (1845–1846) / Сергій Єфремов // П. Куліш. Щоденник. – К. : Укр. акад. наук, 1993. – С. 10–11.
2. Кіржаєв С. М. Від упорядника / С. М. Кіржаєв // П. Куліш. Щоденник. – К. : Укр. акад. наук, 1993. – С. 5–9.
3. Куліш П. Щоденник / Пантелеймон Куліш. – К. : Укр. акад. наук, 1993. – 87 с.

Девдюк И. *Русская литература на страницах «Дневника» Пантелеймона Кулиша.* В статье проанализированы дневниковые записи П. Кулиша во время его пребывания в Петербурге (1846–1847 гг.) под опекой известного поэта и критика П. А. Плетнева, который способствовал вхождению Кулиша в литературную среду столицы. На основе записей дневника как важного автобиографического источника прослежена генеза творческих поисков автора указанного периода, с другой стороны – представлено литературную атмосферу Петербурга пушкинского времени, наполненную живыми дискуссиями и разговорами, в которых звучали имена Гнедича, Дельвига, Жуковского, Пушкина, Рылеева и др. Отмечено положительное влияние общения Кулиша с российскими культурными деятелями времени.

Ключевые слова: дневник, литературный Петербург, самосовершенствование, творческий поиск, документ, оценка, впечатление, запись.

Devdyuk I. *Russian Literature on the Pages of Panteleimon Kulish's Diary.* The article analyzes Kulish's diary during his stay in St. Petersburg (1846–1847), under the care of the famous poet and critic P. A. Pletnev, who promoted Kulish entry in literary circles of the capital. On the basis on the diary as an important autobiographical source it is traced the genesis of creative searches of mentioned period, on the other hand, it is represented the literary atmosphere of St. Petersburg Pushkin's time, filled with fresh discussions and conversations in which the names of Delvig, Gnedich, Pushkin, Ryleev, Zhukovsky and others sounded. Positive impact of Kulish's communication with Russian cultural figures of the time is noted.

Key words: diary, literary Petersburg, self-improvement, creative search, document, evaluation, impression, note.

Стаття надійшла до редколегії
21.01.2013 р.